

‘แผนที่เดินดิน’ มองให้เห็น ก่อนจะเริ่มเป็นนักพัฒนา

ทวิภัทร บุญทริกสวัสดิ์ เรียบเรียง¹

พูดถึง ‘แผนที่’ ใครๆก็ต้องรู้จักว่ามันคืออะไร แต่ ‘แผนที่เดินดิน’ นั้นแตกต่างจากแผนที่ธรรมดาๆ ซึ่งในสมัยนี้ก็ใช้แอปพลิเคชันอย่าง GoogleMaps ได้ แต่แผนที่เดินดินนั้นมีความพิเศษกว่าแผนที่ธรรมดาๆ เพราะเป็นแผนที่สังคม (Geo-social mapping) ที่ผู้เขียนแผนที่แบบนี้จะต้องเขียนทั้งแผนที่ที่บอกตำแหน่งสถานที่ต่างๆและต้องเขียนแผนที่ทางสังคมอยู่ในนั้นด้วย ซึ่งแผนที่แบบนี้เหมาะมากกับการเป็นก้าวแรกของการศึกษาชุมชน เพราะมันทำให้เห็นภาพรวมของชุมชนนั้นๆอย่างครบถ้วน ได้ข้อมูลจำนวนมากในเวลาสั้นๆจากการไปสังเกตด้วยตัวเอง ทำให้ได้เห็นกลุ่มเป้าหมายที่จะทำงานด้วยอย่างหลากหลายและสามารถสร้างความคุ้นเคยกับพวกเขาให้เกิดขึ้นได้

เราสามารถใช้แผนที่เดินดินในการเรียนรู้ว่าเขาเลี้ยวขวาทรงไหน เขาปลูกอะไรในหน้าแล้ง ใครที่เป็นคนที่มีความรู้ในเรื่องกฎหมายหรือเรื่องอื่นๆในชุมชนนั้น หรือทำให้ได้รู้ว่าชีวิตของคนในชุมชนนั้นๆแต่ละคนมีปัญหาอะไร มีจุดมุ่งหมายอย่างไร สัมพันธ์กับคนอื่นอย่างไรบ้าง

จุดหลักของการเขียนแผนที่เดินดินคือทำให้ ‘รู้จักผู้คน’ ในชุมชน ไม่ใช่เพื่อรู้จักสถานที่ ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาชุมชน ลักษณะต่างๆของปัญหานั้นๆด้วย

พื้นที่กายภาพ vs พื้นที่ทางสังคม

โดยทั่วไปนั้น พื้นที่กายภาพนั้นมักจะมีความเป็นพื้นที่ทางสังคมแฝงอยู่ เพราะพื้นที่ต่างๆในชุมชนจะทำหน้าที่ทางสังคมต่างๆกันไป มีลักษณะทางสังคม และมีอำนาจต่อคนในชุมชนนั้นๆไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เช่น พื้นที่กายภาพบางแห่งอย่าง ลานซักผ้าหรือตลาดสด ก็จะเป็นพื้นที่ของผู้หญิงในชุมชนนั้นเมื่อพิจารณาในแง่พื้นที่ทางสังคม หรือ พื้นที่ศาลเจ้าในชุมชน หรือพระธาตุสำคัญในจังหวัดนั้นๆก็อาจจะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เมื่อพิจารณาในแง่พื้นที่ทางสังคม เป็นต้น

การจะเข้าใจพื้นที่ทางสังคมได้นั้น ผู้ศึกษาชุมชนจะต้องคลุกคลี พูดคุยสารทุกข์สุกดิบ หรือสัมภาษณ์ให้รู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวเขา กับสถานที่กายภาพนั้นๆว่าสัมพันธ์กันอย่างไร และตัวเขาตลอดจนสถานที่แห่งนั้นสัมพันธ์กับคนอื่นในชุมชนอย่างไร

เรียบเรียงข้อมูลทางสังคมในพื้นที่ออกมาให้เข้าใจง่าย

ต้องทำให้เห็นข้อมูลสำคัญของชุมชนได้ว่าเป็นอย่างไร โดยเฉพาะข้อมูลทางสังคม เช่น ส่วนไหนของชุมชนที่ยากจนหรือมีปัญหามากกว่าส่วนอื่นๆ จุดรวมตัวของเยาวชนหรือวัยรุ่นอยู่ที่ไหน และกิจกรรมที่เขา มักจะร่วมกันในพื้นที่นั้นคืออะไร เป็นต้น

¹นักจัดการความรู้และพัฒนา มูลนิธิวิจัยไวยาย (why i why Foundation)

วิธีเขียนแผนที่เดินดิน

ให้เริ่มต้นด้วยการเดินสำรวจพื้นที่ให้ทั่วด้วยตัวเอง โดยใช้การสังเกตรอบๆ พุดคุยกับผู้คนในพื้นที่ต่างๆ แล้วจดบันทึกทั้งลักษณะทางกายภาพและกิจกรรมทางสังคมที่เราพบเห็นแล้วค่อยเขียนเป็นแผนที่ออกมา

Step1: ถ้ามีแผนที่กายภาพอยู่แล้ว เช่น GoogleMaps ก็ให้นำเอามาใช้ตั้งต้นเป็นพื้นฐานในการทำแผนที่เดินดินได้ แต่ต้องสังเกตดูด้วยว่าปัจจุบันมีสภาพอะไรที่เปลี่ยนแปลงไปจากสภาพในแผนที่ที่เรานำมาใช้เป็นพื้นฐานด้วย

Step2: เติมข้อมูลพื้นฐานต่างๆลงในแผนที่พื้นฐาน เช่น บ้านเลขที่และชื่อ-นามสกุลของบ้านหรือเจ้าของบ้านที่สำคัญๆ เช่น โรงเรียน บ้านผู้นำชุมชน วัด สถานที่/เวลาที่พบปะกันระหว่างสมาชิกในชุมชนนั้นๆ เป็นต้น

Step3: ลงพื้นที่เพื่อสำรวจ พุดคุย สัมภาษณ์ ใต้ถามเรื่องราวต่าง ตลอดจนเริ่มสังเกตสภาพแวดล้อมและเหตุการณ์ภายในชุมชน โดยเน้นพุดคุยอย่างเป็นธรรมชาติให้มากที่สุด ทั้งนี้การลงพื้นที่ด้วยการเดินนั้นเป็นวิธีการที่ดีมากกว่าการสัมภาษณ์โดยใช้ยานพาหนะเนื่องจากเหมาะที่จะหยุดแวะเพื่อพุดคุยสัมภาษณ์ได้ทันทีและใช้สามารถเวลานานๆได้

Step4: จากการสังเกต ให้เขียนอธิบายเพิ่มเติมลักษณะทางกายภาพของชุมชนให้มากยิ่งขึ้น เช่น ถิ่นที่อยู่ หรือที่ตั้งของแหล่งทรัพยากรหรือสาธารณูปโภคที่สำคัญต่อชุมชน เช่น มีบ่อน้ำ แต่อยู่ในสภาพที่ค่อนข้างทรุดโทรม

Step5: สังเกตกิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่กายภาพต่างๆ แล้วให้นำมาบันทึกลงในแผนที่ เช่น มีศาลาที่เป็นเหมือนศูนย์รวมชุมชนของชุมชนโรงงานทอผ้า ก. บริเวณหน้าโรงงาน โดยมักจะมีการไปพบปะพุดคุยกันของแรงงานในช่วงเย็นของทุกๆวัน เป็นต้น

Step6: โยง “ความสัมพันธ์ในชุมชน” ด้วยเส้นและลูกศรพร้อมคำอธิบายที่ช่วยให้เห็นความเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นแต่ละกรณีๆ เช่น ตลาดกับผู้นำชุมชนเป็นยังไง วัดกับเยาวชนเป็นยังไง สภาพแรงงานกับเจ้าของโรงงานเป็นยังไง เป็นต้น

Step7: เขียนสัญลักษณ์ลงไป ตัวอย่างเช่น กากบาท หรือ ธง หรือ ดาว ในพื้นที่ที่ควรต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษ หรือมีคน/กลุ่มคนในชุมชน ที่เราควรให้ความสนใจมากเป็นพิเศษ ซึ่งจะเป็นในเรื่องอะไรก็เขียนระบุลงไปให้ชัดเจน

การทำแผนที่เดินดินนั้นควรพยายามให้มีผู้ที่เกี่ยวข้องหรือคนในชุมชนนั้นๆเองลงพื้นที่ไปด้วยกัน แล้วร่วมสัมภาษณ์พุดคุย สังเกต และตั้งคำถามเพิ่มเติม ก็จะทำให้ได้แผนที่เดินดินที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น รวมถึงการพุดคุยสอบถามกันระหว่างกันเองในกลุ่มผู้ศึกษาด้วยกันก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน

สิ่งหนึ่งที่พึงระลึกไว้เสมอระหว่างที่กำลังเขียนแผนที่ชุมชน คือ ชุมชนไม่ได้ประกอบขึ้นแล้วดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีปฏิสัมพันธ์กับภายนอกหรือชุมชนอื่น และมีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว

สิ่งที่สำคัญที่สุดในการเขียนแผนที่เดินดินนั้น คือ เมื่อเขียนขึ้นมาแล้ว เราเห็นถึงความสัมพันธ์หรือวัฒนธรรมของชุมชนนั้นชัดเจนมากขึ้นหรือไม่ และทำให้เห็นถึงชุมพลังศักยภาพ ปัญญาความรู้ และโอกาสของชุมชนนั้นๆมากขึ้นหรือไม่ และเมื่อเขียนขึ้นมาแล้วก็สามารถนำไปพูดคุยกันต่อระหว่างผู้เขียนกับชุมชนหรือระหว่างสมาชิกชุมชนด้วยกันเองด้วยกันก็ได้ เนื่องจากช่วยให้เห็นภาพรวมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในแบบต่างๆได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ตลอดจนช่วยให้มองเห็น ‘ความเป็นคน’ ของกันและกันในชุมชนมากยิ่งขึ้นด้วย เพราะเป็นการเชื่อมโยงพื้นที่ทางกายภาพและมีติความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ผสานเข้าด้วยกันเป็นองค์รวมหนึ่งเดียว

รูปที่ 1 ตัวอย่างแผนที่เดินดิน

รายการอ้างอิง

น้ำเงิน จันทรมณี. “แผนที่เดินดิน : เครื่องมือสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน” ใน *วารสารความปลอดภัยและสุขภาพ ปีที่ 2 ฉบับที่ 5* ปี 2551

Mark S. Homan. **Promoting Community Change**. Books/Cole Publishing Company Pacific Gove California, USA. 1994

